

ПРАВОСЛАВНІ ХРАМИ НА ТЕРЕКУ ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

У статті висвітлюється історія появи християнських, православних храмів у Терському регіоні Північного Кавказу, опис минулого і сучасного стану церков у різних населених пунктах Кабардино-Балкарії та Північної Осетії, де проживають українці і нащадки українських переселенців XIX і XX віків.

Ключові слова: Терек, Кабардино-Балкарія, Північна Осетія, українські переселенці, станиці, православні храми, священики.

Будівництво православних церков та їх діяльність на території колишньої Терської області Північного Кавказу – є однією з маловивчених сторінок в релігійній історії регіону.

Християнство на Північному Кавказі почало поширюватися в період раннього середньовіччя. Це було пов'язано зі встановленням зв'язків північно-кавказців з Візантією, Іверією (Грузією), Тмутараканським князівством і Київською Руссю. Однією з історичних подій внутрішнього життя північнокавказького племінного союзу – Аланії стало прийняття християнської релігії, яка проникла сюди з Візантії. Ініціатором хрещення став константинопольський патріарх М. Містик. Хрещення, як вважають вчені, могло статися між 921 і 925 роками. В результаті цього була створена Аланська митрополія, куди призначали митрополитів з Константинополя. Прийняття християнства звичайно сприяло будівництву храмів і розвитку мистецтва фрескового живопису. В ущелині р. Великий Зеленчук був споруджений кафедральний собор Аланської єпархії – північний Зеленчуцький храм.

На Нижні-Архизському городищі відомо 14 церков і декілька християнських кладовищ того часу¹. Фрески Сентинського храму, що збереглися, мають грецькі написи. На вівтарній стіні святині було зображення Богородиці, таке ж, як і в храмі св. Софії в м. Києві. Іконографічна схожість з собором в Києві, так само як і грецькі написи фресок, вказують на греко-візантійське походження. З утворенням централізованої грузинської держави в XI столітті і послабленням Візантії релігійно-християнський вплив на Аланію поступово переходить до Грузії. На території Аланії місіонерська діяльність вже здійснювалася її церквою. У другій половині XI століття, при грузинському католікосові Мелхіседекі I місіонерська діяльність на Північному Кавказі розгортається з новою силою.

За участю грузинських майстрів споруджуються святилища Тхаба-Єрди і Алби-Єрди в Асинській улоговині, а також Зругський і Тлійський одноапсидні, типові для Закавказзя, храми². Судячи з окремих фрагментів фресок Зругського храму, розпис його північної стіни відтворює сюжет «Диво Євстафія Плакці»³. Подібні церкви зустрічаються і на території Грузії. До них відносяться Охта-Еклесія, Дисеві, Даркветі, Горисджварі та інші⁴.

Християнство проникло і до черкеських племен Північного Кавказу. Ось як описував італійський і польський хроніст XVI початку – XVII ст. О. Гваньїні⁵ ситуацію з християнською вірою у черкесів-п'ятигорців: «Святі Кирила і Мефодій були [до них] послані константинопольським імператором Михайлом Палеологом, і на вернули їх до християнської віри. Вони живуть між п'ятьма горами, які охороняють їх, тому їх називають п'ятигорцями... вони мають свою власну мову, християнське грецьке богослужіння, яке відправляють слов'янською мовою. Повертаючись від них св. Кирила узав тіло св. Климента... це тіло нині знаходиться в Римі у церкві св. Климента»⁶.

У 1560 р. московським царем Іваном Грозним в Черкесію і Кабарду, для хрещення своїх союзників – черкесів, були спрямовані дві експедиції під керівництвом гетьмана Д. Вишневецького і воєводи І. Черемісіна. Про це свідчать доповнення до Ніконівського літопису: «Отпустил царь и государь по челобитью кабартинских (кабардинських – А. Д.) князей и по неправдам Шевколовим воеводу Ивана Семеновича Черемисина и с Иваном отпустил попов христианских по их обещанию и челобитью, крестить их Кабартинских черкас»⁷.

В Черкеській ущелині в Балкарії на стіні зруйнованого християнського храму виявлені части-

ни фресок. Залишки православних церков знайдені і в Чегемській ущелині. Перед дверима однієї з церков під назвою «Артла» було висічено зображення хреста⁸.

Перші російські православні храми на Терекун виникли у кінці XVIII ст. після створення тут слов'янських поселень. Релігійною діяльністю займалася Астраханська єпархія, яка потім іменувалася Астраханською і Терською, Астраханською і Ставропольською, Астраханською і Кавказькою⁹. У Кізлярській фортеці був споруджений трьохпрестольний храм у візантійському стилі – Казанський собор. У другій половині XVIII ст. значним православним центром на Терекун стає м. Моздок. Найважливішу роль в долі офіційного православ'я на Терекун зіграло рішення влади в 1811 р. приєднати Грузинську православну церкву до Російської, і перевести богослужіння на російську мову¹⁰.

Багато з ранніх культових будівель до цього часу вже сильно занепали. У 1824 р. генерал О.П. Єрмолов клопотав про побудову у Моздоці нової дерев'яної соборної церкви. Справа у тому, що з 1800 р. будівництво дерев'яних церков в Росії було заборонено. Але в даному випадку зроблено виключення, оскільки іншого матеріалу для будівництва церков на лівобережжі Терекун на той час не було¹¹.

З появою на Кавказькій козацькій лінії переселенців із України і південних областей Росії, церковне життя на Терекун помітно активізувалося. Саме з переведенням на Кавказьку лінію 1-го і 2-го Малоруських козацьких полків пов'язано зведення в заснованих ними станицях на Терекун православних церков, каплиць і молитовних будинків. Один з пунктів указу від 7 серпня 1832 р. – «О сформировании из четырех Малороссийских полков двух казачьих полков» – який встановлював порядок формування українських полків і переселення їх на Кавказ, передбачав призначити в кожен полк одного священика «с жалованием и прочим содержанием против священников легких кавалерийских полков»¹².

У 1842 р. Микола II затвердив постанову Синоду про створення Кавказької єпархії. Єпископська кафедра знаходилася у м. Ставрополі. Першим єпископом єпархії за рішенням Святого Синоду став вікарій Київської митрополії єпископ Чигиринський Ієремії (Соловйов)¹³. Церковним причтам станичних церков в усіх полкових округах Кавказької лінії відводилося по 99 десятин кожному причту¹⁴.

У 1851 р. настоятелями головних соборів і церков на Терекун були: Кізлярського Казанського собору – Дмитро Георгійович

Мурадханов; Моздоцької Успенської церкви – Яків Преображенський; П'ятигорської Скорботної церкви – Павло Олександрійський; Георгіївської, Миколаївської церкви – Василь Попов. Настоятелем станиці Тимашевської Війська Чорноморського був Діомед Несторович Попко¹⁵ – батько дослідника історії і етнології кубанського і терського козацтва.

У 1894 р. Владикавказька єпархія була виділена в окрему єпархію¹⁶. Матеріали загального перепису населення за 1897 р. у Терській області свідчать про те, що тут богослужінням займалися 15 українців. Ще 16 чоловік знаходилися при церквах¹⁷. У 1909 р. колишній Владикавказький і Моздоцький єпископ, що проживав до цього часу у П'ятигорську при подвір'ї 2-го Афонського монастиря, за указом Святішого Синоду переїхав для проживання у м. Прилуки Полтавської губернії (нині районний центр Чернігівської області) про що повідомлялося в рубриці «місцеві вісті» газети «Терские ведомости»¹⁸.

У станиці **Пришибській**, де згідно з рапортом командира 1-го Владикавказького козацького лінійного полку полковника М.Е. Нікорици¹⁹ до 1860 р. було поселено 107 сімей (417 чол.) козаків з малоросійських полків²⁰, спочатку була побудована невелика дерев'яна церква, яка освячена 8 листопада 1850 р.²¹ У станиці проживали козаки з сім'ями з колишніх Малоросійських полків, які повернулися з Польщі, і були набрані на службу повітовими комітетами Чернігівської губернії: Хома Хрущ (виходець с. Кукович Менській волості, Сосницького повіту), Федір Кармаліка (Борзнянський повіт с. Гужівка), Марко Чепурний (м. Кролевець), Аким Корнач (Конотопський повіт м. Митченко), Федір Рубец (с. Спаське Сосницького повіту), Йосип Погрібняк (с. Гаврилівка Роменського повіту), Іван Малюга (м. Ніжин), Василь Холодний (с. Степанівка Сосницького повіту), Василь Маренец (Борзнянський повіт с. Большагівка) та ін.²²

Першим начальником станиці Пришибської, як писав П. Ницик, став ротмістр Корольов [Федір Миколайович]. У 1846 – 1855 рр. на цій посаді перебував Олександр Михайлович Любченко (Лубченко) – колишній козак Полтавської губернії. З 1856 р. начальник – Микита Іванович Плющ – з козаків Чернігівської губернії Шаповалівській волості, який був одружений на дочці священика Настасі Данилівні і мав синів Гордія і Степана²³.

У 1907 р. в ст. Пришибській була закладена церква св. Архистратига Михаїла Архангела.

Кошторисна вартість склала 24 тис. крб. Була виділена позика 14 тис. крб. на 25 років з описом джерел її погашення. Погашення позики передбачалося за рахунок здачі в оренду церковних земель у кількості 300 десятин, прибутковістю 600 крб. в рік.

Населення станиці пожертувало 10 тис. крб. Цеглу для будівництва поставляли місцеві кустарні заводи, а в роботі брало участь усе населення. Церкву освятили в 1909 році.

Після Громадянської війни 1918 – 1920 рр. церква і служителі культу зазнали тиску з боку влади. Спочатку, з 1925 р. вони були позбавлені виборчих прав, потім їх обложили різного роду поборами у вигляді твердого завдання по здачі зерна, високого податку і примусової купівлі облигацій.

Потім почалися арешти, виселення з населених пунктів і закриття храмів. У 1935 р. рішенням партійних органів станичної ради церква св. Архистратига Михаїла Архангела була закрита. Храм був переданий під склад сільськогосподарської продукції і лише з початком Великої Вітчизняної війни був повернений віруючим²⁴.

Ст. Пришибська зараз є одним з мікрорайонів м. Майського Кабардино-Балкарської республіки.

Дерев'яна церква св. Миколи Чудотворця у ст. **Прохладній** була побудована в 1765 році. Дослідник С.Ф. Головчанський²⁵ підкреслював, що населення станиці на початку XIX ст. складалося виключно з малоросів-українців. І.Х. Тхамокова наводить дані про проживання у той час в ст. Прохладній 991 душі малоросіян обох статей²⁶.

Священиком церкви святого Миколая Чудотворця з 1839 року був Олександр Кондратов 38 років «из дьяконских детей, не окончивших но бывших в

семинарии», який вів «себя хорошо, с прихожанами обходился хорошо, благоразумен и к обязанностям усерден»²⁷. Церковний притч станиці

складався з одного священика, який з громадських сум отримував 90 рублів жалування, і двох псаломщиків. Церкві належало 300 десятин зручної і незручної землі. До 1878 р. усе населення станиці сповідувало православну релігію.

Проте з цього року тут стала поширюватися секта хлистів, так званих «шалапутів», які читали Псалтир, Біблію і Євангеліє (російською мовою); вели тверезий спосіб життя, бездоганно виконували усі службові, громадські і релігійні обов'язки, але проте, викликали озлоблення місцевого православного населення²⁸.

З 1873 р. більше 10 років отаманом станиці був учасник російсько-турецької війни 1853-1856 рр. Онисим Іванович Клименко, нагороджений бронзовою медаллю на Андріївській стрічці на згадку про ці події²⁹. У 1873 р. церква в станиці згоріла, а літургії були перенесені у будівлю шко-

ли. У 1877 р. жителі ст. Прохладній ухвалили «громадський вирок» про спорудження кам'яної церкви на місці згорілої. Від місцевих торговців і жителів щорічно поступало до фонду громадського капіталу 2000 рублів пожертвувань, які відразу зараховувалися до суми, призначеної для будівництва церкви. Таким чином, населення зібрало для зведення храму 60 тис. рублів³⁰. У 1883 р. розпочато будівництво нової церкви св. Миколи Чудотворця за проектом архітектора Терської області Михайла Адамовича Сурмієвича. Церква була освячена 6 грудня

Храм св. Архистратига Михаїла Архангела; м. Майський (колишня ст. Пришибська). Фото автора

Пам'ятник терським козакам, засновникам ст. Пришибської; м. Майський (колишня ст. Пришибська). Фото автора

Храм св. Архистратига Михаїла; м. Майський (колишня ст. Пришибська). Фото автора

1886 році. Вона була побудована у формі хреста і забезпечена богослужбними книгами і ризницею. У 1894 р. з м. Моздок в ст. Прохладний перенесли ікону «Моздоцької Божої Матері». У 1898 р. на території храму знаходилося: 1. Церква кам'яна вартістю 40 тис. крб. 2. Церковно-приходська школа, дерев'яна (400 крб.). 3. Церковно-притчова будова, дерев'яна (2500 крб.). 4. Церковна сторожка, дерев'яна (450 крб.). У 1901 р. за проектом М.А. Сурмієвича³¹

побудована дзвіниця, а в 1967 р. при настоятелєві Іоанні Остапчуку храм з дзвіницею сполучений притвором³². У 1938 р. за вказівкою влади, дзвони були скинуті. Указом Президії Верховної Ради КБАРСР від 29 серпня 1938 р. храм був закритий. Але у кінці 1943 р. його діяльність була відновлена³³. Новий комплект дзвонів придбаний в 1989 р. при настоятелєві Іоанні Куба.

Святині: ікона Моздоцької Божої Матері; ікона Почаївської Божої Матері; копія Стопки Почаївської Божої Матері; ікона святителя Миколи з часткою святих мощів³⁴.

Свято-Микільський собор знаходиться в м. Прохладний на території сучасної Кабардино-Балкарської республіки.

Засновниками ст. Миколаївської були сім'ї колишніх військових поселенців. У 1848-49 рр. в станиці оселилося 56 сімей (56 чоловік і 59 жінок) – козаків українських, малоросійських полків³⁵. У числі військових поселенців також були і вихідці з України. Так, в списку нижніх чинів включених до складу військового поселення в 1838 р., значаться вихідці з Катеринославської губернії О.Т. Демченко, О.Я. Демченко, М.К. Михайлів. Усі во-

ни, разом з сім'ями, були заселені в станицю Миколаївську³⁶. У 1848 р. в станиці побудована

Миколаївська церква в ім'я св. Миколи Чудотворця (6 грудня – день тезоіменитства імператора Миколи I), яка була перенесена на нове місце і наново освячена в 1884 році³⁷.

Очевидно, першим священиком церкви святого Миколая Чудотворця з 1841 року був Микола Троїцький, 45 років з дітей священиків, який вів себе з прихожанами дурно, був «своенравен, пристрастен к взяткам, доносам и к разновременам и старообрядцам неравнодушен»³⁸.

Другим священиком станиці став престарілий ієромонах Самуїл³⁹, учасник багатьох битв, який вказував, що в числі поселенців Миколаївської знаходиться дружиною і дітьми магометанин Бухаров, який до приєднання до християнської віри непохитний. Повідомлення о. Самуїла, втім, було залишене без уваги, оскільки воно не відповідало державним принципам про віротерпимість⁴⁰.

У 1878 р. усе населення станиці було вже православного віросповідання. Із станичних земель священикові виділили 32 десятини, дяконові – 24, а причетнику – 16 десятин зручної землі. Всього ж церкві належало зручної і незручної землі 232 десятини. Священик отримував із станичних сум 150 рублів, а причетник 30 рублів щорічної платні. Крім того, з тих же сум в 1875 р. був куплений будинок священикові за 142 рублі⁴¹.

Станиця Павлодольська заснована в 1787 р. казенними селянами Харківської губернії в числі 1030 душ чоловічої поли. У 1848 р. поселена 204 душами чоловічої статі з Харківської губернії⁴².

Свято-Микільський храм; м. Прохладний (КБР).
Фото автора

Миколаївська церква; ст. Миколаївська (PCO-A)
(див.: Киреев Ф. Православная Осетия. Станичные храмы Осетии. Станица Николаевская. – Режим доступа: <http://www.blagos.ru/newspaper/pdf/69.pdf>)

Храм Спаса Нерукотворного ст. Павлодольської (PCO-A)
(див.: Киреев Ф. Православная Осетия. Станичные храмы Осетии. Станица Ардонская. – Режим доступа: <http://www.blagos.ru/newspaper/pdf/69.pdf>)

18 травня 1889 р. на кошти генерал-майора Стефана Олександровича Венерівського в станиці була споруджена церква св. Миколи, яка освячена єпископом Йосипом. У 1912 р. був побудований новий храм Нерукотворного образу Ісуса Христа⁴³.

З 1831 р. священником церкви св. Миколи стає Олексій Семенов, 45 років, грузинського походження духовного звання, який не закінчив семінарію. Це була добра і комунікабельна, навіть з прихожанами різних сект, людина⁴⁴.

Першими поселенцями ст. **Ардонської** стали 199 сімей колишніх малоросійських козаків, переселених з України, в числі 521 душі чоловічої і жіночої статі.

У 1848-49 рр. до них були підселені 31 сім'я малоросіян, у складі 93 осіб⁴⁵.

У станиці уперше заснована церква св. Великомученика Георгія Победоносця (23 квітня день полкового свята 2-го Малоросійського полку). В той же час в Ардонському поселенні розташовувалася полкова похідна церква зі святим антимінсом від Полтавського архієпископа.

Першим священником у 2-му Малоросійському полку був полковий священник Максим Затворницький⁴⁶, 47 років, який приїхав до Кавказу у 1832 р. разом з українськими козаками. Він характеризувався як дружелюбна, розсудлива людина, яка добре обходилася з прихожанами і була «снисходительна к старообрядцам и разноверцам»⁴⁷.

Нова Георгіївська церква в станиці була освячена 13 травня 1901 р. преосвященим єпископом Володимиром. Першими жителями станиці стали одружені козаки Малоросійського полку, вихідці селищ Олександрівка, Синявка, Авдіївка, Мени – з Менській, Синявської, Перелюбської Чорнотинської волостей Сос-

ницького повіту Чернігівської губернії І.Т. Ларченко, Ф.І. Ходюк, З.Г. Чепурний, Д.М. Сидоренко, Г. Пилипенко (с. Шаповалівка), Г. Голуб (Козелецький повіт), К. Оксюта (Чернігівський повіт), М. Басанець (Борзнянський повіт)⁴⁸ та ін.

Начальником ст. Ардонської в 1842-1850 рр. був осавул Патрикій Дмитрович Ницик, переселенець з числа дворян Полтавської губернії⁴⁹, автор одного з перших нарисів – спогадів про малоросійських козаків, опублікованих в 1871 р.⁵⁰

Станиця **Олександрівська** (КБР) була заснована

колишніми військовими поселенцями і козаками малоросійських полків. У 15 сім'ях козаків налічувалися 122 особи⁵¹.

Першим начальником станиці був капітан Бабишев, а з 1855 р. цю посаду обіймав сотник Костянтин Олексійович Стасюков з дворян Чернігівської губернії. Він служив унтер-офіцером в колишньому 7-му Малоросійському полку в 1831 р., брав участь в ліквідації польського повстання, кавалер ордону св. Анни 4 ст.⁵²

Станична Олександроневська церква (30 серпня – день тезоіменитства спадкоємця престолу Олександра Михайловича), яка згадується в матеріалах 1846 р., була споруджена у вигляді хреста.

Першим священником церкви був військовий священник Іоанн Соколов, котрий прославився при нападі на поселення 3000-го загону чеченців в квітні 1841 р.⁵³ 20 травня 1939 р. на підставі указу Президії Верховної Ради КБАРСР храм закрили⁵⁴. За словами настоятеля нової церкви отця Сергія

стара церква була підірвана в період переслідувань на священнослужителів і віруючих. Новий

Свято-Георгіївський храм у м. Ардон (PCO-A)

Храм св. Благовірного Олександра Невського; ст. Олександрівська (КБР). Фото автора

Новий храм Покрови Пресвятої Богородиці; ст. Котлярівська (КБР). Фото автора

св. Благовірного Олександра Невського храм побудований в староруському стилі в 2003 році⁵⁵.

Станиця **Котляревська** заснована колишніми військовими поселенцями. У 1845 р. до них було підселено 23 сім'ї малоросійських козаків⁵⁶. У числі перших жителів станиці дослідники М. М. і Л. К. Клівцови, посиляючись на сповідні розписи станичної церкви Петра Афонського за 1849 р. і архівні фонди ЦДА РСО-А в м. Владикавказі, згадують козаків колишніх малоросійських полків Н.Д. Свіриденка, А.С. Семерню, М.Л. Лемеш, В.Т. Захарченка та ін. Усі вони були вихідцями з Чернігівської губернії Остерського, Борзнянського повітів; поступили на службу козаками в 1831 р. в 2-й Малоросійський козацький полк, були в походах в 1831 р. з України у Віленській губернії, для «винищення польських бунтівників»⁵⁷.

Начальником станиці у 1853-1857 рр. був сотник Андрій Григорович Малюга, вихованець Ніжинського повітового ліцею Чернігівської губернії. Був одружений на дочці колезького асесора Толмачеві – Вассі Іванівні і мав двох дітей: сина Григорія і доньку Єлизавету. У 1857 р. начальником станиці став 35-річний сотник Микола Семенович Котляревський. Він був одружений на дочці підполковника Камінецького – Катерині Кузьмінічній і мав дочку Олександру. Володів німецькою і французькою мовами⁵⁸.

Перший храм у ст. Котляревській – церква святого Петра Афонського, був побудований в 1849 році. Культурна споруда була зведена на честь генерала Петра Степановича Котляревського⁵⁹, ім'ям якого названа станиця⁶⁰. Другий – Покровський храм заснували в 1903 році. В 1936 р.

він був розібраний на цеглу, для будівництва нової школи. За словами отця Сергія (Шевченка) церква була спочатку підірвана. Новий храм Покрови

*Храм Святого Пророка Божого Іллі;
м. Владикавказ (РСО-А). Фото автора*

Пресвятої Богородиці споруджений на кошти жителів станиці і благодійників в 1996 році. Як стверджує отець Сергій, його створено у вигляді староруського човна і він є «єдиним, оригінальним, унікальним за своєю конфігурацією храмом на території усього північнокавказького регіону»⁶¹.

Церква св. Пророка Божого Іллі побудована в м. **Владикавказі** в 1870 р. на Міщанському кладовищі, як кладовищенська каплиця. Після руйнування церков в місті, вона залишилася єдиним приходом для православних віруючих. Перебудова церкви дозволена в 1948 р. Вона проведена працями протоієрея Григорія Гончарова. Нині службу веде отець Володимир (Самійленко). На території храму знаходиться каплиця Блаженної Анастасії Владикавказької⁶².

*Церква Різдва Пресвятої Богородиці;
м. Владикавказ. Фото автора*

На території церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Осетинській слобідці м. Владикавказу, розташований пантеон видатних діячів Осетії. У радянський період тут знаходився музей осетинської літератури⁶³. Кам'яний храм був побудований в 1823 р. на місці занепакої дерев'яної церкви. У 1861 р. храм був перебудований при діяльній участі князя Д. Святополк-Мирського.

Будівля зведена у вигляді хреста, а в західній частині влаштована дзвіниця. У 1897 р. в м. Владикавказі проживало 2162 українських переселенців⁶⁴. У 1920-х роках ікони і фрески були знищені, а будівля збереглася. Церква відновлена в 1993 р. і освячена митрополитом Ставропольським і Бакинським Гедеоном.

*Храм св. Благовірного Олександра Невського;
ст. Архонська (РСО-А). Фото автора*

Кафедральний Михайло-Архангельський со-

в 1993 р. і освячена митрополитом Ставропольським і Бакинським Гедеоном.

Кафедральний Михайло-Архангельський со-

бор і Братська церква не збереглися. Вони розташовувалися на сучасних вулицях Бутиріна і Церетелі в м. Владикавказі. Фрески у Кафедральному соборі були виконані знаменитим російським художником А. Васнецовим. На місці собору був побудований житловий будинок для радянської еліти. Братська церква – це нинішній житловий дім на розі вулиць Кірова і Міллера у Владикавказі⁶⁵. Фотографії храмів зберігаються в читальному залі ЦДА РСО-А.

Станиця **Архонська** була заснована 85 сім'ями малоросійських козаків у складі 421 чол. У 1845 р. до них було підселено 42 сім'ї козаків (198 чол.)⁶⁶. Начальником станиці в 1841 – 1850 рр. був колишній унтер-офіцер з Полтавської губернії Військовий старшина Федір Васильович Тимашевський⁶⁷.

Спочатку в станиці розташовувалася похідна церква св. Олександра Невського (23 листопада – день полкового свята 1-го Малоросійського полку), якої було передано церковне начиння полку, переселеного з України після придушення польського повстання 1830-1831 рр.⁶⁸

Усе населення станиці Архонської в 1875 р. складалося з козаків православного віросповідання. Церква була дерев'яною, при ній жили свя-

щеник і псаломщик, які не отримували платні, але користувалися станичною землею і «доброхитними подаяннями». Раз п'ять в році батюшка ходив по станиці, де йому в кожній хаті давали то «міру» картоплі, то «міру» пшениці, печений

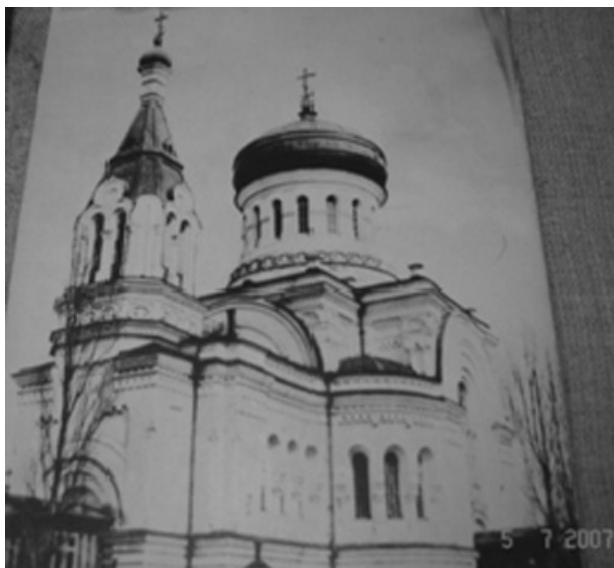
хліб, або до 20 копійок грошей, а на весіллі 12 рублів. Перед Різдвяними святами йому давали сало і інші продукти, отже у нього збиралася неабияка кількість припасів, які він потім продавав⁶⁹.

Кам'яна церква св. Благовірного князя Олександра Невського була освячена в 1886 р. Збір коштів на її будівництво почався ще в 1870-і роки. Стан-

ничники жертвували на зведення храму гроші, зерновий хліб і гречку. У 1913-1914 р. було вирішено будувати ще одну церкву і проведена підготовча робота, складені кошторис і проект. Проте будівництву перешкодили спочатку війна, вслід за тим революція і богоборство нової влади. 4 листопада 1945 р. насельник Свято-Троїцького чоловічого монастиря у Владикавказі Ієросхимонах Іоасаф (Яків Огійович Бунделів) освятит в ст. Архонській на вулиці Леніна №96 молитовний будинок. У 1947 р. ним був освячений молитовний будинок по вул. Казбегській №8. Зараз в храмі св. Благовірного Олександра Невського веде службу отець Євген

Внутрішнє убранство храму св. Благовірного Олександра Невського; ст. Архонська (РСО-А). Фото автора

Братська церква в м. Владикавказі. Фото зроблене автором у читальному залі ЦДА РСО-А, м. Владикавказ

Кафедральний Михайло-Архангельський собор. Фото зроблене автором у читальному залі ЦДА РСО-А, м. Владикавказ (ліворуч)

Стратійчук. У станиці також будується нова церква на кошти мецената Руслана Сабанова⁷⁰.

Станиця **Солдатська** заснована в 1787 р. дітьми солдатів і вихідцями з Харківської губернії. У 1836-1849 рр. в станицю було поселено 780 душ чоловічої статі з Чернігівської, Полтавської і Воронізькій губерній⁷¹.

Священиком при будинку молитви св. Архистратига Михаїла з 1842 р. був 58-річний Яків Сероглазів. Збереглася його характеристика: «из детей священников, не окончивших курс науки, занимается пьянством, к обязанностям нерадив, с прихожанами поступает неприлично своему сану, со всеми слабостями»⁷².

Церква Архистратига Божого Михаїла у 1936 році була зруйнована. До цього часу практично усіх служителів культу в станиці заарештували і репресували. 27 квітня 1929 р. у будинку церковного старости Акіма Яковича Деменка оперативною групою ОДПУ були оточені і знищені декілька кабардинців, як їх визначила влада, «політ бандитів» що ховалися від нової влади. В ході розробки зв'язків убитих, ОДПУ виявило коло осіб, з ким вони підтримували стосунки, або ж були просто знайомі.

Були заарештовані жителі станиці: козак Єфрем Коневец, Федір Голик, священник Мануїл Павлович Кутовий (1889 р. н. уродженець Миргородського повіту Полтавської губернії, проживав в станиці з 1927 р.), а також Аким Деменко і його дружина Марфа.

Постановою засідання колегії Особливої наради при ОГПУ А. Деменка засуджено до розстрілу, М. Кутовий і С. Коневец до 10 років ув'язнення в концтаборі «Соловки»⁷³. У 1944 р. церкву відновили на базі колишнього житлового будинку.

У кінці XIX ст. слов'янське населення на Терек значно поповнилося українськими селянами – вихідцями з різних губерній, які утворили у нових місцях селища і хутори. Архівні матеріали свідчать про те, що жителями Полтавської губернії Кременчуцького повіту Святиловській, Пироговській, Горбовській і інших волостей, селищ: Броварів, Тимчінківській, Солодовській, Маляровки, Сидоровки, Гринік,

Сергіївки, Жуковки (82 сім'ї 415 чоловік) було придбано у князів Атажукіних 808 десятини зручної і незручної землі⁷⁴.

У документах наводяться відомості про те, що число дворів в сусідньому українському поселенні Ново-Костянтинівське складало – 42, а раніше засноване селище Ново-Полтавський знаходився у 12 верстах від них. «Ми неодноразово просили бути жителями с. Ново-Костянтинівського і одногласно ухвалили утворити наше селище під назвою Ново-Кременчуцьке» – писали селяни в проханні на ім'я начальника округу⁷⁵. 13 лютого 1896 р. Військовий старшина ТКВ клопотав про утворення однієї волості на основі навколишніх селищ Нальчицького округу: Полтавського, Ново-Костянтинівського, Ново-Микольського, Ново-Богуславського, Ново-Андріївського.

Згідно копії купчої на землю, угода була затверджена нотаріусом П. Резановим 8 березня 1893 року. З боку продавців землі повіреним кабардинської княгині Г. Атажукіної і від себе особисто виступав князь М. Атажукін, уповноважений дорученням отриманою у п'ятигорського нотаріуса Чилаєва за реєстром №1353. Покупцями виступали казенний селянин Е.К. Коваленко і козак Г.Ф. Чуйко, діючі особисто від себе і в якості повірених від інших покупців. Майже усі переселенці придбали від 7 до 15 десятин землі. Е. Коваленко і Г. Чуйко – відповідно 51 і 56 десятини.

Більшість сімей переселенців походили з одних і тих же селищ і були один одному родичами. Так, з Кременчуцького повіту, Мозолівській волості вели родовід 6 сімей Мальків. З того ж селища приїхали 4 сім'ї Коваленків і по 3 сім'ї, які мали прізвища Рожко і Чуйко. З того ж повіту і волості, але с. Жуковки – 3 родини Ступаків. У справі міститься листування із Ставропольською казенною палатою, в результаті якої козаки, що подавали прохання, були зараховані від 10 березня 1898 р. до селянства новоутвореного селища **Кременчук-Костянтинівського**. Церква

Нова церква у ст. Архонській (PCO-A). Фото автора

Церква Архистратига Божого Михаїла, ст. Солдатська (КБР). Фото автора

в селі була закрита в 1934 р. Із слів жителів села значить, що нинішня церква освячена в 1993 р.⁷⁶

Проте будівлю, де розміщується церква, важко назвати пам'ятником архітектури і православного зодчества. Вона з числа тимчасових будівель недавнього минулого. В день збору матеріалу, двері храму були наглухо замкнуті, а у дворі не було жодної людини – ані служителя культу, ані прихожанина. Між тим с. Кременчук-Костянтинівське було одним з найбільших сільських населених пунктів на території Кабардино-Балкарії, де проживали православні віруючі – етнічні українці.

Село **Ново-Полтавське** було засноване 44 сім'ями українських переселенців, вихідців з Полтавської губернії. Купча грамота здійснена 25 січня 1886 року, коли явилися до І. А. Веру – Владикавказького нотаріуса у контору на Олександрійському проспекті №6 присяжний повірений Д. Шанаєв та селянин Полтавської губернії Хорольського повіту Родионовської волості селища Родионівки Михайло Іванович Близнюк і козак того ж повіту Еньковській волості села Червоного Куту Максим Сергійович Бундусь.

Переселенцями було придбано у полковника Т. Алтудова 532 десятини землі з усіма на тій ділянці водами, дрібним лісом, випасом, ріллею, сінокосами в межах за відповідним планом. Усі переселенці – 220 чоловік, були вихідцями сіл Хорольського повіту: Попівка, Занчінець Іванівка, Владимірівка (2 сім'ї), Родионівка (12 сімей), Болбісівська (6 сімей), Семенівка, Вышнягівка (2 сім'ї), Деміна Балка (9 сімей), хутори Пітченка і Трубайцева⁷⁷. Церква в с. Ново-Полтавському була зруйнована в 1918 р. У 1997 р. вона перебудована на базі колишнього сільсько-го магазину⁷⁸.

За однією з версій церква Марії Магдалени в місті Нальчику була побудована приблизно в 1883 р. колишнім начальником П'ятигорського округу генерал-майором Володимиром Івановичем Мазараки – вихідцем з с. Талалаївки, Роменського

повіту Полтавської області. Достовірність цих відомостей підтвердити досі не вдалося. Проте в книзі І.Ф. Павловського «Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели, и благотворители», яка вийшла в 1914 р. у Полтаві, з посиланням на дослідження Модзалевського повідомляється про те, що Мазараки дійсно побудував в Нальчику церкву.

Російські православні храми, що виникли на Терекі з кінця XVIII ст., зіграли важливу роль в соціально-економічному і духовному розвитку слов'янського населення краю. Вони стали центром добродійності і просвіти для багатьох російських і українських переселенців. Час і події, які промайнули над країною, знищили багато будов – пам'ятників архітектури і культури. Частина будівель на Терекі не збереглися і про них

відомо лише за письмовими джерелами, або усними переказами і спогадами місцевих старожилів.

Огляд невеликої частини церков центральних районів на Терекі – це лише спроба короткого освітлення історії їх появи в регіоні; описи минулого і сучасного стану православних храмів в різних населених пунктах Кабардино-Балкарії і Північної Осетії, де проживають українці і численні нащадки українських переселенців XIX – почала XX століть.

У містах, колишніх козацьких станицях і селищах, де живе багато прихожан, храми, як правило, відновлені, відреставровані, або ж побудовані заново. Тут вони кам'яні, або цегляні, великі, просторі з дорожми іконостасами і куполами. У маленьких же селах нерідко церков немає взагалі, як наприклад в с. Чернігівському, а в інших – вони тягнуть жалюгідне існування. Проте, можна говорити, що роль православної церкви в громадському і духовному житті слов'янського населення на Терекі з кожним роком зростає. На сьогодні діяльність російської православної церкви спрямована також на підтримку мирного життя, стабільності,

*Церква в с. Кременчук-Костянтинівському (КБР).
Фото автора*

*Свято-Володимирський храм;
с. Ново-Полтавське (КБР). Фото автора*

міжнаціонального, міжконфесійного порозуміння представників традиційних релігій – ісламу і православного християнства, які значно вплива-

ють на релігійну і суспільно-політичну ситуацію в неспокійному і украй нестійкому північнокавказькому регіоні Російської Федерації.

Джерела та література

1. *Ложкин М. Н.* Новые памятники средневековой архитектуры в Краснодарском крае / СА. – 1973. – № 4. – С. 270-276.; История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. / Под ред. Б. Б. Пиотровского. – М., 1988. – С. 176.
2. *Долідзе В. О.* Хозита-Майрам – документ культурных связей Грузии с народами Северного Кавказа // Сборник АН ГССР. – Тбилиси, 1954. – Т. 4. – № 2. – С. 119-126.
3. История Северо-Осетинской АССР. – М., 1959. – С. 71.
4. *Дидебулидзе З. Ш.* К вопросу об исторической интерпретации Верхнеджулатской церкви // Из истории украинско-грузинских связей. – Тбилиси, 1975. – С. 31.
5. О. Гваньїні – учасник Лівонської війни 1558-1583 рр. у складі польської армії. Протягом 18 років був польським комендантом м. Вітебську.
6. *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування та переклад з польської Юрія Мицика. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. - С. 722.
7. Полное собрание русских летописей. Дополнение к Никоновской летописи (ПСРЛ). – СПб., 1906. – Т. 13. – Ч. 2. – С. 324.
8. *Айшаев О. О.* Христианство в истории и культуре народов Северного Кавказа // VII Славянские чтения в Кабардино-Балкарии. Материалы научно-практической конференции / ответ. ред. Х. Х. Сохроков. – Нальчик, 2004. – С. 60-69.
9. *Айшаев О. О.* Христианство в истории и культуре – С. 60-69.
10. *Великая Н. Н.* Казаки Восточного Предкавказья в XVIII-XIX вв. Ростов – на – Дону, 2001. – С. 169-170.
11. *Великая Н. Н.* Казаки Восточного Предкавказья – С. 173.
12. О сформировании из четырех Малороссийских полков двух казачьих полков. // Полное Собрание Законов Российской империи (далее ПСЗРИ). – Собр. II. – СПб., 1834. – Т. VIII. – Отделение второе, приложения. – №5547 (а). – С. 1,2.
13. *Беликов Г.* Первый епископ Кавказа // Губерния, история Ставрополя и Ставропольского края. – Режим доступа : <http://www.stpravda.ru/projects/history/people/13.shtml>
14. ПСЗРИ. – Собр. II. – СПб., 1846. – Т. XX. – Отд. I. – № 18739. – С. 223.
15. Управление духовных ведомств // Кавказский календарь на 1851 год. – Тифлис: Типография канцелярии наместника Кавказского, 1850. – Отделение 5. – С. 35.
16. *Великая Н. Н.* Казаки Восточного Предкавказья... – С. 179.
17. Центральный государственный архив Республики Северная Осетия-Алания (далі ЦГА РСО-А). Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Издание Центрального статистического комитета МВД / под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. 68. – СПб., 1905. – С. 131.
18. Местные известия // Терские ведомости. – Владикавказ, 1909. – №35. – С. 2.
19. Нікорица Михайло Єгорович, із дворян Херсонській губернії кавалер орденів Св. Георгія 4-ст., Св. Володимира 3 и 4 ст. Св. Анни 4, 3, 2 ст. Нагороджений золотою драгунською шашкою «за храбрость», срібною медаллю за взяття Варшави 25, 26 серпня 1831 р. ЦГА РСО-А, ф.97, оп. 1, д. 45, л. 23.
20. ЦГА РСО-А, ф.13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 150-153.
21. *Бурда Э. В.* Майский: крепость, станица, город / Серия города и селения КБР / ответ. ред. В. Котляров. – Нальчик: Изд-во М. и В. Котляровых, 2007. – 220 с.
22. ЦГА РСО-А, ф.97, оп. 1, д. 1. Дело полкового правления Владикавказского линейного казачьего полка о сформировании полка в 1845 г. – 178.; ЦГИАК, ф.-1284, оп. 1, д. 238. Рапорты о состоянии 7-го полка за июль-декабрь 1831 г. – 32 л.
23. ЦГА РСО-А, ф.97, оп. 1, д. 31. Формулярные списки о службе и достоинстве штаб и обер-офицеров Владикавказского линейного казачьего полка в 1858 г. – Л. 154.
24. *Бурда Э. В.* Майский: крепость, станица, город – С. 26.
25. *Головчанский С. Ф.* Станица Прохладная Терской области Пятигорского округа // Сб.

- материалов для описания местностей и племен Кавказа (СМОМПК). – Тифлис, 1893. – Вып. XV. – Дело №58. – Перепечатано. – 37 л.
26. *Тхамокова И. Х.* Русское и украинское население Кабардино-Балкарии. – Нальчик, 2000. – С. 24.
27. ЦГА РСО-А Ф. 2, оп. 1, д. 102. Сведения о священниках в станицах линейного войска. 14 августа 1844 – 18 апреля 1846 г. – Л. 4.
28. Статистические монографии по исследованию станичного быта Терского казачьего войска / Составители: О. Марграф, П. Линтварёв – Владикавказ, 1881. – С 425.
29. *Дзагалов А. С.* Неизвестные страницы прошлого // «Мы и Город». – №15. – Прохладный, 2001. – С. 3
30. *Тютюнина Е. С.* Православные храмы Кабардино-Балкарии // II Славянские чтения в Кабардино-Балкарии. Материалы научно-практической конференции. – Нальчик, 1996. – С. 22.
31. 29 января 1916 г. в 11 часов дня тихо скончался Михаил Адамович Сурмиевич о чем зять, дочь и внуки извещают родных и близких. Панихида на квартире (ул. Благовещенская 43) 30 января в 11 ½ часа дня и 8 часов вечера. Вынос тела и погребение на Байковом кладбище (*Киев – А.Д.*). Объявление. // Киевлянин. – 1916. – 30 января – С. 2.
32. Православие в Кабардино-Балкарии. Храм Святителя и чудотворца Николая г. Прохладный – Режим доступа : <http://kborthodoxu.pravoverie.ru/content/view/9/42/>
33. *Тютюнина Е. С.* Православные храмы Кабардино-Балкарии – С. 21-23.
34. Православие в Кабардино-Балкарии. Храм Святителя и чудотворца Николая г. Прохладный – Режим доступа : <http://kborthodoxu.pravoverie.ru/content/view/9/42/>
35. ЦГА РСО-А, ф.13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 153-156.
36. ЦГА РСО-А. ф.28, оп. 1, д. 12. Приказы о поселениях. – Л. 37-38.
37. *Киреев Ф.* Православная Осетия. Станичные храмы Осетии. Станица Николаевская. – Режим доступа : <http://www.blagos.ru/newspaper/pdf/69.pdf>
38. ЦГА РСО-А, ф. 2, оп. 1, д. 102. Сведения о священниках в станицах линейного войска. 14 августа 1844 – 18 апреля 1846 г. – Л. 20 об.
39. *Ницык П. Д.* Бывшие военные поселения на Военно-Грузинской дороге. // Терцы. / Под ред. А. Ржевусского. – Владикавказ: Типогр. обл. правления Терской области, 1882. – С. 52.
40. *Пономарёв Ф.П.* Материалы по истории Терского казачьего войска. 2-й Малороссийский полк // Терский Сборник. – Владикавказ: Типография Терского областного правления, 1904. – Выпуск 6. – С. 180.
41. Статистические монографии по исследованию станичного быта – С 25, 33.
42. ЦГА РСО-А. ф.13, оп. 1, д. 580, л. 38-42.
43. *Киреев Ф.* Православная Осетия. Станичные храмы Осетии. Станица Павлодольская. – Режим доступа : <http://www.blagos.ru/newspaper/pdf/69.pdf>
44. ЦГА РСО-А , ф. 2, оп. 1, д. 102. Сведения о священниках в станицах линейного войска. 14 августа 1844 – 18 апреля 1846 г. – Л. 5.
45. ЦГА РСО-А, ф.13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 153-156.
46. *Ницык П. Д.* Бывшие военные поселения на Военно-Грузинской дороге..... – С. 52.
47. ЦГА РСО-А, ф. 2, оп. 1, д. 102. Сведения о священниках в станицах линейного войска. 14 августа 1844 – 18 апреля 1846 г. – Л. 19.
48. *Дзагалов А. С.* Формирование и переселение малороссийских казачьих полков на территорию Терской области. Сопоставление и сравнительный анализ архивных сведений // Український історичний збірник. – К., 2007. – Інститут історії України НАН України. – Вип. 10 – С. 98.
49. *Дзагалов А. С.* Обзор архивных и статистических источников по переселению украинцев в Терскую область (XIX – начало XX вв.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут історії України; голова ред. кол. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Вип. 10 – С. 249.
50. *Берозов Б. П.* Исторические этюды (из истории возникновения осетинских сёл и казачьих станиц) : уч. пос. / Под ред. док. ист. наук, проф. Н. Д. Малиева. – Владикавказ: изд-во СОГУ, 1991. – 83 с.
51. ЦГА РСО-А, ф.13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 153-156.
52. ЦГА РСО-А, ф-97, оп. 1, д. 31, л. 166.
53. *Ницык П. Д.* Бывшие военные поселения на Военно-Грузинской дороге. – С. 52-54.
54. *Тютюнина Е. С.* Православные храмы Кабардино-Балкарии – С. 22-23.
55. Інформація надана отцем Сергієм – настоятелем храму св. Благовірного Олександра Невського в ст. Олександрівськом у КБР.

56. ЦГА РСО-А, ф-13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 153-156.
57. Клевцов М. М. Клевцова Л. К. Родословные коренных котляревцев за 200 лет. – Нальчик, 2001. – С. 121, 250-256.
58. ЦГА РСО-А, ф-97, оп. 1, д. 31, л. 146-175.
59. Петро Степанович Котляревський – генерал від інфантерії (1782-1852), син священника с. Ольховатки Харківської губернії. Активний учасник русько-перських війн 1804-1813 рр. Нагороджений орденами св. Георгія 4, 3, 2 ст. Після відставки повернувся до України и жил в маетку під Феодосією.
60. Ницык П. Д. Бывшие военные поселения на Военно-Грузинской дороге. – С. 52.
61. Інформація отримана від отця Сергія (Шевченка) настоятеля церкви Покрова Пресвятій Богородиці в ст. Котляревській Кабардино-Балкарської республіки.
62. Інформація отримана від служителя Ілінської церкви отця Левана у м. Владикавказі.
63. Інформація отримана від служителя церкви Різдва Пресвятої Богородиці отця Дімитрія
64. Підрахунки зроблені автором на основі таблиці «Распределение жителей Терской области по месту их рождения к 1897 г.». – ЦГА РСО-А. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Издание Центрального статистического комитета МВД, под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. 68. – СПб., 1905. – С. 25.
65. Зинько В. Застывшая музыка. – Режим доступа : http://www.modvlad.ru/mag/2008/5/zastyvshaya_muzyka/
66. ЦГА РСО-А, ф-13, оп. 1, д. 10. Войсковое правление Терского казачьего войска. – Л. 150-153.
67. ЦГА РСО-А, ф-97, оп. 1, д. 31. Формулярные списки о службе и достоинстве штаб и обер-офицеров Владикавказского линейного казачьего полка в 1858 г. – Л. 18-20
68. Ницык П. Д. Бывшие военные поселения на Военно-Грузинской дороге. – С. 52.
69. Статистические монографии по исследованию станичного быта. – С. 158.
70. Інформація надана Протоієреєм храму св. Благовірного Олександра Невського Євгенієм Стратейчуком у ст. Архонської (РСО-А).
71. ЦГА РСО-А, ф-13, оп. 1, д. 580, л. 38-42.
72. ЦГА РСО-А, ф. 2, оп. 1, д. 102. Сведения о священниках в станицах линейного войска. 14 августа 1844 – 18 апреля 1846 г. – Л. 4 об.
73. Дзагалов А. С. Неизвестные страницы прошлого // «Мы и Город». – Прохладный, 2001. – 18 апреля. – С. 3.
74. ЦГА РСО-А, ф-11, оп. 5, д. 358, л. 4-34.
75. ЦГА РСО-А, ф-11, оп. 5, д. 358, л. 10-11.
76. Інформація отримана від жителів с. Кременчук-Константинівського КБР Оленченка П. Г. 1926 р.н., Гайдай А. В. 1932 р.н., Колодязного В. П. 1950 р.н.
77. ЦГА РСО-А, ф-11, оп. 5, д. 183, л. 1-27.; Дзагалов А. С. Обзор архивных и статистических источников по переселению украинцев в Терскую область (XIX – начало XX вв.) // Проблемы історії України XIX – початку XX ст. – К., 2005. – Інститут історії України НАН України. – Вип. 10 – С. 245-264
78. Інформація отримана від настоятеля Свято-Владимирської церкви отця Павла Сацука.

Анатолій Дзагалов

Православные храмы на Тереке и украинские переселенцы

В статье освещается история появления христианских, православных храмов в Терском регионе Северного Кавказа: описывается прошлое и современное состояние церквей в различных населённых пунктах Кабардино-Балкарии и Северной Осетии, где проживают украинцы и потомки украинских переселенцев XIX и XX веков.

Ключевые слова: Терек, Кабардино-Балкария, Северная Осетия, украинские переселенцы, станицы, православные храмы, священники.

Anatoly Dzagalov

The Orthodox Church of the Terek and Ukrainian immigrants

In the article the attempt to study history of appearance orthodox christian temples is undertaken in Terek region of North Caucasus: descriptions of the past and modern state of churches are in the different town and villages of Kabardino-Balkaria and North Osetia, where Ukrainians descendants of the Ukrainian migrants XIX and XX ages.

Key words: Terek, Kabardino-Balkaria, North Ossetia, Ukrainian migrants, cossack villages, Orthodox temples, priests.